

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Evolucija i revolucija

Elisée Reclus

Elisée Reclus
Evolucija i revolucija
1891.

anarhisticka-biblioteka.net

1891.

Ti pojmovi, evolucija i revolucija, međusobno su vrlo srodni, a ipak ih se u društvenom i političkom kontekstu upotrebljava kao da su im značenja posve oprečna. Pojam evolucija, u značenju postupnog i trajnog razvoja morala i mišljenja, koristi se tako u određenim krugovima kao antiteza zastrašujućem pojmu revolucije koja, pak, označava promjene koje su — u većoj ili manjoj mjeri — nagle, te podrazumijeva neku vrstu katastrofe. Postavlja se, međutim, pitanje može li se uopće dogoditi neki misaoni preobražaj, a da ne prouzroči snažne promjene u životnoj ravnoteži? Nije li revolucija nužni posljedak evolucije, baš kao što djelovanje slijedi nakon želje da se djeluje? One su, u osnovi, ista stvar, a razlikuju se isključivo po vremenu očitovanja. Jer ako, s jedne strane, podrazumijevamo napredak u mišljenju, a s druge očekujemo suprotstavljena mišljenja, tada po nužnosti podrazumijevamo i izvanjske potrese koji mijenjaju oblik društva.

Upravo ću to pokušati pojasniti u tekstu koji slijedi i to ne pomoću apstraktnih pojmova, nego pozivanjem na zajedničke zamjedbe i iskustva, služeći se isključivo onim argumentima koji su posve uobičajeni dio naše svakodnevnice.

Osobno sam nesumnjivo jedna od onih osoba koje su poznate kao *grozni revolucionari*; godinama sam bio član ozloglašena *Međunarodnog udruženja radnika*, čije samo ime progoni sve one koji članstvo u tom udruženju vide kao zločinački čin; konačno, jedan sam od pobornika one *odvratne Komune, prokletstva svih poštenih ljudi*. Ali bez obzira na moju osobnu zadojenost, uvijek sam bio u stanju postaviti se izvan ili, točnije, iznad okvira svoje stranke, kako bih trenutnu evoluciju i nadolazeću revoluciju ljudskoga roda mogao proučavati bez strasti i onkraj osobnih uvjerenja. A kako sam jedan od onih koje svijet napada, držim da imam pravo tražiti da me se sasluša.

Za početak, valja jasno istaknuti činjenicu da je razlog zbog kojeg pristalice evolucionizma na revolucioniste gledaju s užasom, taj što oni ne razumiju u potpunosti što prvi pojam podrazumijeva, jer ga u suprotnom slučaju zasigurno ne bi tako bezuvjetno prihvaćali.

Oni pozitivno govore o napretku u općem smislu, ali istovremeno preziru napredak u nekom određenom pravcu. Oni smatraju da postojeće stanje, sa svim njegovim manama koje i sami priznaju, ipak vrijedi očuvati; njima je dostatno da ono ostvaruje njihove osobne ideale bogatstva, moći i ugone. Budući da postoje bogati i siromašni, vladari i podanici, gospodari i sluge, Cezari koji zapovijedaju u bitkama i gladijatori koji ginu u prvim redovima, mudrim je ljudima dovoljno da se postave na stranu bogatih i moćnih i poklone se Cezaru. Naše divno društvo pružit će im kruh, novac, položaj i čast; pa zašto bi se onda bunili? Oni s lakoćom pristaju uz uvjerenje da je svima jednako dobro kao i njima. U mislima čovjeka koji je upravo večerao, čitav je svijet sit. Igrajući se čačalicom, on spokojno promišlja o bijedi *kukavnog mnoštva* robova. Sve je tako dobro; nek' su prokleti bijednici čiji jecaji ometaju njegovu probavu! Budući da je društvo od kolijevke pa nadalje ostvarivalo sve njegove egoistične prohtjeve i hirove, on će posve razumljivo tražiti svoje mjesto u tom društvu, do kojeg će doći spletkama ili laskom, naporim radom ili naklonošću usuda. Sto njemu uopće znači evolucija morala? Njegova je jedina želja evolucija bogatstva. No, iako pojam *evolucija* često služi tek za prikrivanje laži onih koji je najgorljivije zagovaraju, za revolucioniste ona ima posve zbiljsko značenje; oni su istinski evolueionisti.

Bježeći od silnih formula koje su za njih izgubile svako značenje, oni tragaju za istinom izvan obrazovnih ustanova; oni kritiziraju sve ono što vladari nazivaju redom, sve što učitelji nazivaju moralom; oni rastu, razvijaju se, žive i nastoje s nekim podijeliti svoja životna iskustva. Ono što su naučili, to i zagovaraju; ono što znaju, žele provesti u djelo. Postojeće stanje stvari drže nepravednim i žele ga izmijeniti u skladu s novim idealom pravednosti. Ne zadovoljava ih to što su oslobodili vlastite umove, nego žele osloboditi i tuđe, osloboditi društvo od svih oblika sužanjstva. Slijedeći logiku u vlastitoj evoluciji, oni žele ono što im nalaže um i djeluju prema vlastitim željama.

Ljubavi, radosti i nade — svega onoga što se oduvijek smatralo profinjenim i dobrim. Humanost će umrijeti. A što se tiče nas koje ljudi nazivaju *modernim barbarima*, naša je najveća želja pravda za sve. Kao zločinci, tražimo za sve one koji će biti rođeni kruh, slobodu i napredak.

i drugo za pokretanje revolucije na dobro svih? Kako se izolirani pojedinci, bez obzira na bogatstvo, inteligenciju i lukavost, mogu suprotstaviti udruženim masama?

Niti u jednoj suvremenoj revoluciji povlaštene se klase nisu same borile za sebe. One se uvijek oslanjaju na vojske siromašnih, poučene takozvanoj odanosti zastavi i priučene takozvanom *održanju poretka*. Na tom poslu ovoga časa u Europi radi pet milijuna ljudi, ne računajući pritom nadređene i podređene snage. Ali te bi vojske lako mogle postati neorganizirane, mogle bi se prisjetiti bliskosti vlastite prošlosti i budućnosti s narodnom masom, a ruka koja ih vodi mogla bi postati nemirna. Budući da velikim dijelom potječu iz proletarijata, mogle bi za *buržujско* društvo postati ono što su barbari unovačeni od Carstva postali za Rim — sastavnica uništenja. Povijest obiluje primjerima hirovitosti koja obuzima ljude na pozicijama moći. Kada se bijedni i razbaštinjeni na čitavoj zemlji u vlastitom interesu ujedine, sindikat sa sindikatom, nacija s nacijom, rasa s rasom; kada u potpunosti uvide svoje patnje i njihovu svrhu, taj će trenutak nesumnjivo pokrenuti njihovu silu u službi pravednosti i koliko god bio moćan Gospodar koji će tada biti na vlasti, on će svakako oslabiti kada se gladujuće mase udruže protiv njega. Velika evolucija koja se upravo zbiva donijet će dugo očekivanu revoluciju.

Bit će to spas i to jedini spas. Jer ako kapital zadrži silu na svojoj strani, svi ćemo biti robovi njegove mašinerije, tek puke spone između čeličnih zubaca i njihovih ležišta. Ako se novi uloži partnera, koji su odgovorni isključivo vlastitoj čekovnoj knjižici, nastave slijevati na već postojeće račune u bankovnim trezorima, onda će biti uzaludno moliti za milost, jer nitko neće čuti vaše vapaje. Tigar možda ponekad poštedi svoju žrtvu, ali bankovne knjige donose presude bez mogućnosti žalbe. Iz užasnog mehanizma čija je nemilosrdnost zabilježena u brojkama na njegovim nijemim stranicama, ljudi i nacije izvukli su temelje moći. Ako kapital preživi, doći će doba kada ćemo svi plakati za zlatnim vremenima; u tom bismo času mogli pogledati iza sebe i vidjeti kako gasne svjetlost

Prije nekoliko je godina službeni i uljuđeni europski svijet imao naviku ponavljati kako je socijalizam gotovo potpuno izumro. Čovjek koji je bio neobično sposoban u malim stvarima, a nesposoban u velikim, jedan apsurdno tašti skorojević koji je mrzio narod jer je iz njega potekao, faj se čovjek javno hvastao kako je socijalizmu zadao smrtni udarac. Bio je uvjeren kako ga je u Parizu posve istrijebio i pokopao ga na groblju Pere La Chaise. Smatrao je da se bijedni ostaci negdašnje Socijalističke stranke mogu naći još samo kod antipoda u Novoj Kaledoniji. Svi njegovi prijatelji u Europi žurno su ponavljali riječi gospodina Thiersa koje su posvuda postale pobjednička himna. Što se tiče njemačkih socijalista, nemamo li tamo Gospodara nad gospodarima koji pazi na njih, čovjeka pred čijim mrkim pogledom drhti čitava Europa? A ruski Nihilisti! Tko i što su pak te vucibatine!? Neznana čudovišta, divlji potomci Huna i Baškira koji su uljuđenom Zapadu potpuno nezanimljivi!

Ipak, oduševljenje zbog nestanka socijalizma bilo je kratkog vijeka. Ne znam koja je to neugodna pomisao nagnala konzervativce da shvate da su neki socijalisti ipak preživjeli i da nisu baš tako mrtvi kao što je to cinični starac mislio. Danas više nitko ne može dvojiti o njihovu uskrsnuću. Zar francuski radnici ne prihvaćaju jednoglasno na svakom sastanku potpuno preuzimanje zemlje i tvornica, koje se smatra ishodišnom točkom novog ekonomskog poretka? Ne odzvanja li u Engleskoj sve glasnije uzvik: *Nacionalizirajmo zemlju!* i ne strepe li veliki zemljoposjednici da će im narod oduzeti zemlju? Pa zar nisu radnici u Sjedinjenim Državama tjedan dana nadzirali sve željezničke pruge u Indiani i dio pruga na Atlanskoj obali? Da su samo shvatili čitavo stanje, zar nisu mogli ostvariti veliku revoluciju gotovo bez ijednog udarca? Zar ljudi upoznati s prilikama u Rusiji ne znaju da radnici, svi do jednoga, polažu pravo na zemlju, svu zemlju, i da žele protjerati gospodare? Evolucija je, dakle, neosporna. Socijalizam ili, drugim riječima, vojska pojedinaca koji žele izmijeniti društvene uvjete, u pokretu je. Pokrenuta masa sve snažnije pritišće i više se niti jedna vlada ne usuđuje zanemariti njene gusto zbijene redove. Postojeće sile,

štoviše, preuveličavaju njenu brojnost te se pokušavaju nagoditi s masom, predlažući apsurdne zakone i uzaludne sporazume. Strah je uistinu loš savjetnik.

Ne može se poreći daje ponekad sve savršeno mirno. Malo tko se usuđuje, dan nakon pokolja, stati mecima na put. Kada se riječ ili gesta kažnjava zatvorom, rijetki su dovoljno hrabri da se izlože opasnosti. Rijetki su oni koji će se bez riječi žrtvovati zbog cilja, a njihov je uspjeh uvijek dalek i počesto upitan. Nije svatko heroj kao ruski Nihilisti koji tiskaju manifeste u samom protivničkom gnijezdu i lijepe ih na zidove između dva stražara. Čovjek bi trebao biti prilično samoljubiv da zamjeri onima koji se ne izjašnjavaju kao socijalisti kada im posao i životi njihovih bližnjih ovise o tom očitovanju. No, iako svi potlačeni nemaju narav tih heroja, oni jednako dobro osjećaju njihove patnje i mnogi od njih ozbiljno propituju vlastita stajališta. U mnogim gradovima, u kojima ne postoji organizirano udruženje socijalista, svi su radnici, bez iznimke, više ili manje osviješteni socijalisti; oni nagoni pozdravljaju druga koji im govori o društvenom poretku u kojem će svi proizvodi rada biti u rukama radništva. Taj nagon sadrži klicu buduće revolucije; iz dana u dan on postaje sve jasniji i preobražava se u sve određeniju svijest. Ono što je radnik jučer tek nejasno osjećao, danas zna i svako novo iskustvo širi njegovo znanje. Pa zar seljaci koji od svog komadića zemlje ne dobivaju dovoljno za održanje jedinstva duha i tijela i ona još brojnija klasa koja ne posjeduje ni grumena vlastite zemlje, zar svi oni ne počinju shvaćati da bi zemlja trebala pripadati onima koji je obrađuju? Oni su to oduvijek nagoni osjećali, a sada to i znaju i spremni su jasno iznijeti svoje zahtjeve.

Takvo je stanje stvari; a kakav će biti ishod? Neće li evolucija koja se zbiva u umovima radnika, dakle velikih masa, nužno potaknuti revoluciju, osim ako se branitelji povlastica blagonaklono ne povinu pritisku odozdo? Povijest nas uči da oni to neće učiniti. Na prvi se pogled uspostavljanje dobrih odnosa među ljudima bez borbe može učiniti sasvim prirodnim. Dovoljno je mjesta za sve nas na širokim njedrima zemlje: ona je dovoljno bogata da nam svima

rijekla socijalne nejednakosti. Gubiti vrijeme na tim licemjernim tvrdnjama značilo bi bili budalaš ili gotovo suučesnik.

Postoje, međutim, i drugačiji argumenti kojima valja priznati barem to da nisu zasnovani na lažima. Danas se zahtjevima za socijalnom jednakošću suprotstavlja teza o pravu jačega. Darwinova teza, koja se u posljednje vrijeme sve snažnije učvršćuje u znanstvenim krugovima, navodno nam ne ide u prilog. I uistinu, mora se priznati da pravo jačega preteže kada je sreća monopolizirana. Onaj koji je materijalno sposobniji, najustrajniji i kojem su po rođenju, obrazovanju i prijateljstvima otvorene najveće mogućnosti, onaj koji ima najbolje naoružanje i suočen je s najslabijim protivnikom, on zasigurno ima najveće izgleda da uspije; on je, više od ostalih, u mogućnosti da podigne utvrdu s čijih će zidina promatrati svoju nesretnu braću. To su određenja grube borbe sukobljenih egoizama. Ranije se ta teorija krvi i vatre nije otvoreno spominjala; činila bi se prenasilnom u vrijeme kada su se preferirali dopadljivi iskazi. No znanstvena otkrića, vezana uz borbu za opstanak među vrstama i preživljavanje najspremnijih, omogućila su zagovornicima sile da u svoje iskaze uvedu sve ono što se ranije činilo pretjerano drskim. *Vidite, govore oni, to je neizbježan zakon. On ravna usudom čovječanstva!*

Možemo uistinu biti zahvalni na takvom pojednostavljenju ovog složenog pitanja, jer nas je ono neobično približilo odgovoru. *Sila vlada*, govore zagovornici socijalne nejednakosti! Da, *sila je ta koja vlada!*, sve glasnije više suvremena industrija u svojoj brutalnoj savršenosti. Pa zašto onda te iste riječi ekonomista i trgovaca ne bi preuzeli revolucionisti? Zakon jačega ne mora uvijek i nužno ići u korist trgovaca. *Moć nadilazi pravednost*, rekao je Bismark, citirajući mnoge prije sebe; ali zašto se ne bismo spremili za dan kada će moć biti u službi pravednosti? Ako je istina da se ideja solidarnosti sve više širi, ako je istina da dosezi znanosti postaju dostupni najširim slojevima, ako stoji da istina postaje zajedničko vlasništvo, ako se evolucija u pravcu pravednosti uistinu zbiva, neće li onda radnici, koji istovremeno imaju i pravo i moć, iskoristiti i jedno

se njih, osim ako na to nisu prisiljeni, bavi teologijom? Uzmite za primjer Ženevsko sveučilište. Na svim katedrama — medicini, prirodoslovlju, matematici, pa čak i pravu — naći ćete ljude koji su, nevezano uz sveučilište, došli poslušati predavanja: na svim predavanjima osim teologije. Kršćanstvo je danas kao snježni pokrivač koji se topi na suncu: na mjestima su ostali vidljivi tragovi, ali ispod tankih nanosa bjeline proviruje zemlja oslobođena od mraza. Religija, koja je nekoć poput ukrasa resila europsku civilizaciju, bila je neobično prikladno opravdanje bijede, nepravde i socijalne nejednakosti. Imala je jedinstven odgovor na sva pitanja — čuda. Vrhovno biće predodredilo je sve stvari. Nepravda možda jest očitoto *zlo*, ali ona je zapravo priprema za nadolazeće *dobro*. *Bog skrbi za svoje ptice. Pripremio je vječni blagoslov za sve nesretnike. Njihova bijeda na zemlji tek je. nagovještaj njihove sreće na nebesima.* Te su riječi beskonačno ponavljali svim potlačenim ljudima, dokle god su oni u njih vjerovali; danas su, međutim, ti argumenti potpuno neuvjerljivi i više ih ne iznosi nitko, osim autora bijednih vjerskih rasprava.

Postavlja se pitanje čime sada zamijeniti vjeru koja kopni? Budući da radnik više ne vjeruje u isprazna čuda, možda bi ga se moglo navesti da povjeruje u laži. Tako su učeni ekonomisti, akademici, trgovci i financijeri svim silama pokušali u znanost uvesti smjelu pretpostavku po kojoj rad uvijek biva nagrađen imovinom i napretkom. Komentirati tu pretpostavku bilo bi gotovo nepristojno. Jer kada se pretvaraju da je rad izvor sreće, ekonomisti vrlo dobro znaju da ne govore istinu. Njima je, kao i socijalistima, posve jasno da bogatstvo nije proizvod osobnog, nego tuđeg rada: oni znaju da sreća na burzi i mešetarenje koje rezultira sretnim ishodom imaju jednako veze s radom koliko i utržak šumskih razbojnika: sumnjam da se usuđuju pretpostaviti daje osoba koja zarađuje pet tisuća funti dnevno, što je dovoljno za prehranjivanje stotine tisuća ljudi, zapravo stotinu tisuća puta inteligentnija od prosječnog čovjeka. Bilo bi uistinu besramno raspravljati o tom bijednom objašnjenju po-

omogućući ugodan život. Njen je urod dovoljan da nas sve prehrani: ona nudi dovoljno vlaknastih biljaka za odjeću svih nas: sadrži dovoljno kamena i zemlje da svi možemo imati kuće. Na životnoj gozbi postoji mjesto za svakog člana ljudskog bratstva. To je jednostavna ekonomska činjenica. Pa što onda, reći će neki? Bogati će na vlastita zadovoljstva rasipati onoliko bogatstva koliko žele; posrednici, trgovci i mešetari svih vrsta manipulirat će ostatkom; velik će dio uništiti vojske, a masi ljudi možda će ostati mrvice. *Sirotinja će uvijek postojati*, govore zadovoljni navodeći iskaz koji je, po njima, sišao s usana samog Boga. Ali nas nije briga je li njihov Bog htio da neki budu bijedni ili ne. Mi ćemo iznova stvoriti svijet na drugim temeljima. *Ne, više neće biti siromašnih! Budući da svi ljudi trebaju domove, odjeću, toplinu i hranu, neka svi dobiju ono što im je potrebno i neka nitko ne bude promrzao ili gladan!* Groznim socijalistima ne treba Bog koji će nadahnuti takve iskaze; oni su ljudi, a to je dovoljno.

Među ljudima stoga postoje dva suprotstavljena društva. Ona su međusobno prožeta, na različite načine združena od strane ljudi koji ne misle svojom glavom i napreduju samo u nazadovanju: no motren odozgo, bez uzimanja u obzir nesigurnih i nezainteresiranih pojedinaca koje usud poput valova razbacuje širom i poprijeko, zbiljski je svijet sasvim razvidno podijeljen na dva tabora — one koji žele održati siromaštvo, odnosno tuđu glad, i one koji traže zadovoljenje potreba svih ljudi. Snaga tih dvaju tabora na prvi se pogled doima prilično nerazmjernom. Pristaše postojećeg društva imaju bezgranične posjede, prihode koji se broje u stotinama tisuća, sve državne poluge moći, njene vojske časnika, vojnika, policajaca, sudaca i svu silu zakona i uredaba. A čime se socijalisti, tvorci novoga društva, mogu suprotstaviti toj čitavoj organiziranoj sili? Mogu li oni uopće išta učiniti? Bez novca i postrojbi zasigurno bi podlegli kada ne bi zastupali evoluciju mišljenja i morala. Oni možda jesu ništavni, ali na svojoj strani imaju napredak ljudskog uma. Oni nezadrživo jure niz maticu vremena.

Izvanjski oblik društva nužno se mijenja u skladu sa značajnim unutarnjim silama; nema čvršće povijesne činjenice od toga. Biljni sokovi hrane drvo, njegovo lišće i cvjetove; krv održava čovjeka; ideje tvore društvo. Gotovo da i nema konzervativca koji ne smatra da ideje i moral, kao i sve što je važno za potpuniji ljudski život, više nisu iste kao *u dobra stara vremena*. Nije li nužan ishod ljudskog promišljanja promjena društvenih oblika i javljanje primjerene revolucije? Prisjetimo se svih promjena u načinu mišljenja i djelovanja koje su se zbile od sredine ovog stoljeća. Uzmimo, na primjer, kapitalnu činjenicu umanjenja obazrivosti i poštovanja. Uzmite za primjer velike ličnosti: što ih smeta? To što se prema njima odnose kao prema svima ostalima. Oni više nisu prvaci; ljudi im više ne skidaju kapu; i oni manje ugledni posjeduju ljupkiji namještaj ili rasnije konje: supruge ne osobito imućnih muškaraca šeću urešene najskupocjenijim nakitom. A na što se žale obični muškarci i žene iz srednje klase? Oni više ne mogu biti sluge, jer se duh poniznosti izgubio. Sada se sluškinje prave da hranu poznaju bolje od svojih gospodarica; one se više ne predaju poslušno postojećem stanju, počašćene svojim položajem; one mijenjaju svoje stavove zbog najsitnije opaske ili kako bi zaradile dva šilinga više. Postoje čak i zemlje u kojima sluškinje nude gospodaricama zamjenu položaja.

Poštovanja je uistinu sve manje; ne mislim pritom na zasluženo poštovanje koje odajemo dičnim i predanim ljudima, nego na ono bijedno i sramotno poštovanje prema bogatstvu i položaju; ono robovsko poštovanje koje okuplja gomile probisvijeta kada prolazi kralj, čineći lakaje i konje tog velikog Čovjeka predmetima divljenja. Ali ne samo da nestaje poštovanja, nego su oni koji, više nego itko, zahtijevaju uviđavnost ostalih, prvi koji će osramotiti svoje nadljudske odlike. U prošlosti su azijski carevi vrlo dobro znali kako potaknuti ljude da ih obožavaju. Njihove palače puk je promatrao s velike udaljenosti; njihovi kipovi uzdizali su se posvuda; javno su se čitali njihovi ukazi; ali sami se nikada nisu pokazivali. Njihovi najbliži obračali su im se klečeći; tek bi se katkad na časak uzdigao veo koji je zakrivao njihov lik, da bi se već u sljedećem

Posve je jasno da se suvremena evolucija u potpunosti zbiva izvan kršćanstva. Nekoć je riječ kršćanin, kao i katolik, imala univerzalno značenje i u određenoj se mjeri odnosila na svijet bratstva, diobe istih običaja, istih ideja i na civilizaciju određene naravi. Nisu li, međutim, današnje težnje kršćanstva da ga se smatra istoznačnicom civilizacije potpuno neopravdane? Ili kada se kaže da će engleska ili ruska vojska pronijeti kršćanstvo i civilizaciju do najudaljenijih kulaka svijeta, nije li tada sva ironičnost te riječi posve očevidna? Kršćanska odora ne prekriva sve narode koji zbog svoje kulture i poduzetnosti čine dio suvremene civilizacije. Bombajski Parsi ili benareški Bramini oduševljeno prihvaćaju našu znanost, ali pokazuju tek uljudenu snošljivost prema kršćanskim misionarima. Japanci, inače tako brzi u oponašanju Zapada, brižljivo odbacuju našu religiju. Kada je pak riječ o Kinezima, oni su prelukavi i preoprezni da bi dopustili da ih se preobradi. *Ne trebaju nam vaši svećenici. Imamo i previše vlastitih, kako dugokosih tako i obrijanih. Nama treba vaše oružje i vaša znanost da se borimo protiv vas i protjeramo vas iz naše zemlje, kao što vjetar goni uvelo lišće!*, piše jedan njihov književnik.

Kršćanstvo službeno ne pokriva niti polovicu civiliziranog svijeta, a čak i tamo gdje navodno prevladava, za njim treba tragati; ono je više forma nego zbiljnost, a među onima koji su naoko najgorljiviji vjernici ono je tek sramotno licemjerje. Ostavimo li po strani sve one čija je kršćanska predanost iskazana u pukom činu krštenja ili u potpisu u župnom uredu, koliko ima pojedinaca čiji se svakodnevi život odvija prema uvjerenjima koja zagovaraju i čije su ideje uvijek, kako bi i trebalo biti, ideje onostranoga. Kršćane koji su svoju čast očuvali potpunom iskrenošću nemoguće je pronaći čak i u *Protestantskom Rimu*, gradu koji baštini mnoge značajne tradicije. U Ženevi i u Oxfordu, kao i u svim vjerskim središtima, glavna su interesna područja profana; ljudi su tamo naklonjeni politici ili, još češće, ekonomiji. Glavni su predstavnici takozvanog kršćanskog društva Židovi, *kraljevi epohe*. A među onima koji su svoje živote posvetili višim ciljevima — znanosti, umjetnosti ili poeziji — koliko

Kakav god, stoga, bio izvor informacija, od njega svi imaju koristi, pa i radnici ništa manje od drugih. Bilo da je otkriće djelo buržuja, plemića ili običnog pučanina, bilo da je učeni čovjek Bernard Palissy, Lord Bacon ili barun Humboldt, njihova će dostignuća koristiti čitavom svijetu. Dakako da bi povlaštene klase voljele zadržati znanstvene blagodati samo za sebe i ljude ostaviti u neznanju, ali od sada njihov sebični poriv više ne može opstati. Oni su trenutno u poziciji čarobnjaka iz *Tisuću noći i jedne noći* koji je raspečatio posudu u kojoj je deset tisuća godina boravio zatočeni duh. Oni bi ga htjeli natjerati na uzmak i zauzdati ga trostrukim pečatom, ali su izgubili čarobne riječi, a duh je sada zauvijek slobodan. Ta se sloboda ljudske volje sada širi u svim pravcima; ona ne priprema neke male ili djelomične revolucije, nego jednu univerzalnu Revoluciju. Promjene se pripremaju u društvu kao cjelini, ali i u svakom njegovu izdanku. Konzervativci stoga ni u kom slučaju nisu u krivu kada govore o revolucionistima općenito kao neprijateljima religije, obitelji i vlasništva. Da, socijalisti uistinu odbacuju autoritet dogme i intervenciju natprirodnog u prirodu, te u tom smislu, bez obzira na gorljivost u težnji za ostvarivanjem vlastitih ideala, oni jesu neprijatelji religije. Da, oni uistinu priželjkuju dokidanje institucije braka; oni smatraju da udruženja moraju biti slobodna, zasnovana isključivo na uzajamnoj privrženosti i poštivanju vlastitog i tuđeg dostojanstva, pa su u tom smislu, bez obzira na privrženost i odanost prema onima čiji su životi povezani s njihovima, oni uistinu protivnici pravno zasnovane obitelji. Da, oni uistinu žele dokrajčiti monopol nad zemljom i kapitalom, te ih vratiti u zajedničko vlasništvo, pa su u tom smislu, bez obzira na želju da svakom osiguraju pravo na uživanje plodova zemlje, oni uistinu neprijatelji vlasništva.

Matica revolucije, nadolazeća plima, nosi nas dakle prema budućnosti koja će biti bitno drugačija od postojećih uvjeta i svaki je pokušaj sprečavanja usuda jednostavno uzaludan. Religija, najčvršća od svih postojećih zapreka, izgubila je snagu: napukla sa svih strana, ona propušta i posrće te će prije ili kasnije biti oborena.

trenu jednakom brzinom spustio, budeći zaprepaštenje u srcima obožavatelja; u to je vrijeme poštovanje bilo toliko profinjeno da je često uzrokovalo potpunu omamljenost: nijemi glasnik donio bi svilenu vrpcu osuđeniku; i to je bilo dovoljno. Današnji vladari telegrafom zakupljaju kazališne lože da bi prisustvovali izvedbi *Orfeja u paklu* ili *Vojvotkinje od Gerolsteina*, odnosno da bi sudjelovali u uniženju svega što se nekoć smatralo dostojnim poštovanja — uniženju Bogova i kraljeva! Čovjek će se s pravom zapitati tko je onda pravi kraljomorac, onaj tko ubije kralja i time ga prizna kao predstavnika čitavog društva ili možda ipak monarh koji se sam sebi ruga, smijući se *Vojvotkinji* ili Generalu Boumu? Ako ništa drugo, on nas time poučava da je politička moć jedna prilično nagrizena institucija. Ona je možda zadržala svoj oblik, ali je opće poštovanje koje joj je pridavalo vrijednost posve nestalo. Ona je danas samo zavjesa, dok zbiljska građevina više ne postoji.

Zar širenje obrazovanja, koje svima omogućava jednak uvid, ne pridonosi našem napretku prema jednakosti? Kada bi podučavanje bilo ograničeno isključivo na školske ustanove, vlade bi se još i mogle nadati da će umovi ljudi ostati porobljeni; ali najveći dio znanja stječe se izvan škole. Uči se na ulici, u radionicama, na tezgama sajmovima, u kazalištu, u željezničkim vagonima, na parobrodima, promatranjem novih krajobraza i posjećivanjem novih gradova. Danas gotovo svi putuju, bilo zbog luksuza ili potrebe. Na putovanjima se ne sastanči, nego se susreću ljudi koji su posjetili Rusiju, Australiju ili Ameriku, a ako već često susrećemo putnike koji su obišli kontinente, onda možemo reći da su gotovo svi ljudi proputovali dovoljno da primijete razlike između grada i sela, planine i ravnice ili kopna i mora. Istina je da bogati putuju više od siromašnih; ali oni u pravilu putuju bez nekog cilja; jer i kada mijenjaju zemlje, oni zapravo ne mijenjaju svoje okružje i na određeni su način uvijek doma; luksuz i užici hotelskog života ne dopuštaju im da shvate ključne razlike među zemljama i njihovim stanovnicima. Siromašan čovjek koji se svakodnevno suočava s problemima života bez vodiča ili *Cicerona*, u najboljoj je poziciji da promatra i pamti.

Pa zar velika škola stvarnog svijeta ne podastire tekovine ljudskog roda jednako i bogatima i siromašnima, onima koji su tim biserima podarili opstojnost i onima koji na njima zarađuju? Siromaštvom žigosani izopćenik vidi željeznice, dalekovode, hidraulične preše, perforatore i samozapaljive šibice jednako kao i neki moćnik i jednako je njima zadivljen. Nestale su povlastice za uživanje u nekim od tih veličajnih dosega znanosti. Zar bi se strojovođa koji ravna lokomotivom, koji povećava ili smanjuje brzinu po vlastitoj želji, trebao osjećati manje vrijednim od vladara zatvorenog u treskavom vagonu koji strepi zbog spoznaje da mu život ovisi o mlazu pare, prebacivanju skretnice ili štapu dinamita.

Znamenitosti prirode, ljudskih dostignuća i praktičnog života tvore sveučilište na kojem se stječe istinsko obrazovanje o suvremenom društvu. Škole su pritom manje važne: ali mora se reći da i one prolaze evoluciju u pravcu jednakosti. Još nedavno čitavo se obrazovanje zasnivalo na pukim formulama, mističnim iskazima i tekstovima svetih knjiga. Otiđite u muslimansku školu otvorenu kraj džamije i tamo ćete vidjeti djecu koja provode sate u čitanju ili recitiranju stihova iz Kur'ana. Otiđite u školu kršćanskih svećenika, protestantskih ili katoličkih, i čut ćete smiješne hvalospjeve i apsurdne recitacije. No, čak je i u tim školama pritisak odozdo potaknuo izmjenu tih dosadnih rutina u pravcu novih oblika poučavanja; umjesto pukih formula, učitelji danas pojašnjavaju činjenice, ukazuju na istovjetnosti i bave se djelovanjem zakona. Kakvi god bili komentari učitelja za vrijeme iznošenja grade, činjenice ipak ostaju nepromijenjene. Pitanje je stoga koje će obrazovanje prevagnuti: ono prema kojem dva i dva daju četiri i ništa nije stvoreno iz ničega ili čudno učenje prema kojem sve dolazi iz ničega, a tri osobe čine jednu?

Osnovno obrazovanje uistinu nije dostatno: nije dovoljno tek nazrijeti znanost, nego bi čovjek trebao upoznati sve njene oblike. Socijalistička revolucija smatra da bi škola nužno morala biti institucija trajno otvorena za svakoga. Nakon *općeg prosvjetljenja* u osnovnoj školi svatko bi trebao imati priliku da u potpunosti razvije

sve svoje intelektualne kapacitete i živi načinom koji sam slobodno odabere. Ali radnici ne trebaju očajavati. Svako veliko znanstveno otkriće na kraju postaje javno vlasništvo. Profesionalni znanstvenici moraju prolaziti godine istraživanja i iznositi tisuće hipoteza, te su prisiljeni boriti se s greškama i nepravilnostima; ali kada na kraju dođu do istine, što se nerijetko događa neovisno o njima i zahvaljujući nekom prezrenom revolucionistu, ta istina, jasna i jednostavna, zasja u punom sjaju. Svi je razumiju i bez prevelikog truda: čini se, štoviše, kao daje oduvijek bila poznata. Nekoć su učeni ljudi smatrali da je nebo okrugla kupola, metalni svod ili — još bolje — niz od tri, sedam, devet ili čak trinaest slojeva od kojih je svaki imao vlastita zvijezda, svoje osobite zakone, svoj zasebni *poredak* i svoje trupe anđela i arhandela koji su ih branili! Ali kada su ti nebeski slojevi, naslagani jedan na drugi i spomenuti u Bibliji i Talmudu, jednom dokinuti, svakom je djetetu postalo jasno da zemlju okružuje neograničen i beskonačan svemir. Teško bi ga se moglo natjerati da prihvati zastarjela tumačenja. To je istina koja od tada čini dio univerzalnog naslijeđa.

Isto vrijedi za sve velike dosege, osobito na području morala i političke ekonomije. Nekoć su se ljudi u velikom broju radali i živjeli kao robovi koji nisu imali nikakvih drugih želja osim one za promjenom gospodara. Njima nikada nije palo na pamet *da je svaki čovjek jednako vrijedan*. Danas to znaju, i shvaćaju da umjetna jednakost koju je uspostavila evolucija mora biti premetnuta u zbiljsku jednakost putem revolucije. Poučeni životom radnici neke ekonomske zakonitosti shvaćaju puno bolje i od profesionalnih ekonomista. Postoji li ijedan radnik koji je ravnodušan prema pitanju progresivnog ili proporcionalnog oporezivanja i koji ne zna da u dugoročnom smislu svi porezi padaju na leđa siromaha? Postoji li ijedan radnik koji ne poznaje užasnu kob *čelične ruke zakona* koji ga osuđuje na to da ne prima ništa osim bijedne zarade, ništa osim nadnice: hoće li mu to pomoći da ne umre od gladi na poslu? Gorko ga je iskustvo upoznalo s tim neprijepornim zakonom političke ekonomije.